

**RİTÜELLERİN ÇEVİRİM İÇİ ALANDA YENİDEN
TASARLANMASINA MEKÂNSAL VE ZAMANSAL BİR ELEŞTİRİ:
AURA'NIN YOK OLUŞU**

İpek KAYA*

Öz

Ritüeller, kültürün önemli bir parçası olarak doğumdan ölüme, toplumsal yaşamın her alanını şekillendiren deneyimlerdir. Bu bağlamda, ritüeller doğası gereği, topluluklar içinde birlik ve beraberliği sağlayan, kolektif kimlik yaratan faaliyetler bütünüdür. Ritüel olarak paylaşılan deneyimler, katılımcılar arasında aidiyet ve bağlılık duygusu yaratarak sosyal bir ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Ritüellerin doğasındaki kolektif hissiyat, görme, dokunma, tatma ve koku alma gibi tüm duyularla işlevselleştirilmektedir. Geleneksel ritüellere derinlemesine yerleşmiş olan bu duysal unsurlar, ritüellerin derin bir etki yaratmasında ve devamlılığında da etkili olmaktadır. Fakat günümüzde duysal bağlantılarla kurulan kültürel deneyimler dijitalleşme ile birlikte değişmeye başlamıştır. Dijital teknoloji sayesinde birçok kültürel pratik, çevrim içi ortama taşınmış ya da çevrim içi ortam kendine özgü niteliklerle yeni bir kültür meydana getirmiştir. Bu dönüşümlerle beraber geleneksel kültürün önemli bir parçası olan ritüeller dijitalleşmeye bağlı olarak kolay erişilebilir duruma gelirken, mekân ve zaman deneyimine bağlı olarak birtakım sorunları ortaya çıkarmıştır. Ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasıyla birlikte en önemli dönüşüm ve eleştiri fiziksel mekânın kaybına yönelik olmuştur. Fiziksel mekânın kaybı, ritüellerin özgünlüklerini etkilerken; duysal deneyim zenginliğinin kaybı olarak yorumlanmıştır. Yüz yüze iletişimde fiziksel varlık, duyuları iletebilir ve bir birtakimlik duygusu oluşturabilir; fakat dijital teknoloji tabanlı iletişim için aynı şeyi söylemek zordur. Dijital ortamda gerçekleşen iletişim, fiziksel olarak bir aradalığı sağlamadığı için ortaklık hissini de azaltmaktadır. Ritüelin mümkün kıldığı topluluk duygusunun kaybı insanların kolektif bir duygu sergilemesinin önüne geçmektedir. Dijitalleşme, ritüeller açısından kolaylık ve kapsayıcılık sunsa da fiziksel mevcudiyet kaybı, zamansal kopukluk, azalan duysal katılım ritüel deneyimin özgünlüğünün yani aurasının kaybı olarak yorumlanmaktadır. Nitekim, dijitalleşme ritüellerin özgünlüğünü yok ederek bir tüketim nesnesine dönüştürülmesinin önünü açmaktadır. Bu makalenin amacı dijitalleşmenin geleneksel ritüelleri nasıl dönüştürdüğüne odaklanmakla birlikte; bu tartışmayı ritüellerin önemli bir unsuru olan zaman ve mekân deneyimi açısından tartışmaya açmaktır. Bu amaçla, öncelikli olarak dijital ritüeller literatürüne dayanarak, dijitalleşmenin geleneksel ritüelleri yeniden tanımlama, dönüştürme potansiyelleri sorgulanmış; literatür taramasına dayanan betimleyici yöntemden yararlanılarak, dijital teknolojinin gelişmesine bağlı olarak geleneksel ritüel deneyiminin yeniden nasıl şekillendiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevrim içi ritüeller, dijital ritüeller, dijitalleşme, ritüel, kültür.

* Arş. Gör, Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklamcılık Bölümü, ipek.kaya@kocaeli.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6473-4036.

A SPATIAL AND TEMPORAL CRITIQUE OF THE REDESIGN OF RITUALS IN THE ONLINE SPACE: THE DISAPPEARANCE OF AURA

Abstract

Rituals are a significant component of culture, shaping various aspects of social life from birth to death. Within this context, rituals naturally encompass a set of activities that foster unity and solidarity within communities, forging a collective identity. Rituals, with their shared experiences, cultivate a sense of belonging and commitment among participants, establishing social bonds infused with emotions. The inherent collective feeling in rituals engages all the senses, encompassing sight, touch, taste, and smell. These sensory elements, deeply entrenched in traditional rituals, play a vital role in creating a profound and enduring impact. However, the landscape of cultural experiences has evolved with the advent of digitalization. Thanks to digital technology, many cultural practices have transitioned to the online environment, or in some cases, the online environment has given rise to a new culture with distinct characteristics. In the wake of these transformations, rituals, an integral facet of traditional culture, have become readily accessible due to digitalization. These shifts have prompted questions regarding the experiences of space and time. With the migration of rituals to the online realm, the most significant transformation and critique have revolved around the loss of physical space. This loss, in turn, impacts the authenticity of rituals and has been perceived as a reduction in the richness of sensory experiences. The digital environment, lacking physical togetherness, may diminish the sense of camaraderie, ultimately impeding the expression of collective emotions. In face-to-face communication, physical presence can convey sensations and create a sense of togetherness; but it is difficult to say the same for digital technology-based communication. While digitalization offers convenience and comprehensiveness in the realm of rituals, the diminishing physical presence, temporal disconnection, and reduced emotional engagement are interpreted as a loss of originality, often referred to as the "aura" of the ritual experience. Digitalization has, in some cases, eroded the authenticity of rituals, potentially transforming them into consumable commodities.

Keywords: Online rituals, digital rituals, digitalization, ritual, culture

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özellikle internetin icadı, ardından Web 2.0 teknolojisi toplumsal hayatın işleyişinde köklü dönüşümler yaratmıştır. Dijital teknolojinin farklı toplumsal alanlara entegrasyonu toplumsal alanda kültürün, geleneklerin deneyimlenme biçimlerinde değişimler meydana getirmiştir. Günümüzde bireyin kimliğini oluşturan sosyal ağlar sanal ortama taşınmış, dijital toplumun en belirgin özelliği etkileşim olmuştur. Castells'e göre, tarihsel dönemde insan hayatının toplumsal görünümü değişmiştir. Bilgi (enformasyon) teknolojilerinin yarattığı teknoloji devrimi toplumun maddi temelini yeniden şekillendirmiştir. Medya ve bilgi teknolojilerinin kültürle etkileşimi dinamik yeni bir kültürel sistem yaratmıştır (2008:1). Bu değişimlere bağlı olarak kültürel yaşamın bir parçası olan ritüellerin deneyimlenme biçimleri de yeniden şekillenmiştir. Ritüeller genellikle kutsal olanla, din ve mitolojiyle ilişkilendirilmektedir; fakat ritüelleri oluşturan sembolik davranışlar ve eylemler bir toplumun inanç sistemiyle sınırlandırılmamaktadır. Bir topluluğun yaşam döngüsü, doğum, ölüm, evlilik gibi eylemleri de birer ritüeldir ve o topluluğun kültürel yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Ritüeller, çoğu zaman bir arada olmayı gerektiren eylemler olduğu için, zaman ve mekân unsuru ritüeller için önemlidir; hatta çoğu zaman, zaman ve mekân ritüelin bir parçası ve nedenidir. Ritüellerin önemli unsuru olan zaman ve mekân; toplumsal alandaki deneyimlerin hızla dijital ortama taşınmasına da bağlı olarak bir değişim yaşamıştır. Bu gelişmeler ritüellerin zaman ve mekânla ilişkiselliği üzerine yeni bir deneyim alanı yaratırken yeni soru ve sorunları da ortaya çıkarmıştır. Nitekim ritüellerin bilgisayar destekli sanal ortamlara aktarılması yeni bir uyum ve değişim sürecini gerektirmektedir. Miczek' e göre bu değişim süreçlerini anlamak ve tanımlamak gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır (2008: 147).

Walter Benjamin, "*Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretebildiği Çağdaş Sanatı*" adlı makalesinde, üretim koşullarının geçirdiği değişikliklerin kültürün bütün alanlarına nasıl sirayet ettiğine odaklanmıştır. Benjamin'e göre "yeniden-üretim tekniği, yeniden üretilmiş olanı geleneğin alanından" koparıp alır ve yeniden-üretilişi çoğaltarak, onun bir defaya özgü varlığının yerine kitlesel bir varlık geçirir. Sanat yapıtı, tekniğin olanaklarıyla yeniden üretildiğinde biricikliğini, nesnesinin çevresini saran kabuğu, ona özel olan atmosferinin yitimine yol açar (1993:39-40). Bu nedenle sanatın mekânîk olarak yeniden üretilmesi aura kaybına neden olur. Bu durum yalnızca sanat için geçerli değildir; gelenekler de sanata benzer bir biçimde çevrim içi olarak yeniden üretildiklerinde varoluşlarına özgü yönlerini kaybederler. Geleneklerin önemli bir göstergesi olan ritüeller de belirli bir zamanda belirli bir coğrafyada ve belirli kültürel bağlamlarda oluşurlar ve köklü geçmişlere sahiptirler. Benjamin'in dediği gibi "gelenek, alabildiğine canlı, olağanüstü değişken bir şeydir" (1993:41). Fakat, geleneklerin kolayca erişilebilir bir kitleye uyarlanarak çevrim içi ortamda sunulması özgünlük kaybına yol açabilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Benjamin'in sanat yapıtı için yapmış olduğu tartışmayı, çevrim içi ortamda kültürün önemli bir parçası olan ritüeller bağlamında tartışmaya açmak ve dijital çağda geleneklerin dönüşümüne dair yapılan tartışmalara katkı sunmaktır. Birçok geleneksel ritüelde fiziksel mevcudiyet, mekânın paylaşılması, ritüelin konumuyla ilişkili duygusal deneyimleri önceler. Fakat sanal katılımda ritüellerin bu anlamı kaybolmakta, fiziksel olarak orada bulunmanın getirdiği özgünlükten ve auradan yoksun kaldığı için, ritüelin, dokunsal, duysal ve duygusal yönleri dijital dünyaya tam olarak aktarılamamaktadır. Bu bağlamda, makalede öncelikle internetle birlikte yeni iletişim olanaklarıyla ritüellerin nasıl değiştiğine odaklanılmıştır. Araştırma soruları bağlamında literatür taramasıyla elde edilen veriler nitel araştırma yöntemi olan betimleyici analizle sunulmuş; geleneksel ritüellerin çevrim içi alanda nasıl bir görünürlük kazandığı, gelenekselden dijitale, ritüellerin temel unsuru olan yer ve zaman deneyiminin nasıl dönüştüğü sorularının cevabı aranmıştır.

Geleneksel toplumlarda ritüellerin işlevleri ve unsurları

Ritüel kavramı, Fransızca kökenlidir ve dinsel tören, kutlama gibi anlamlar taşımaktadır. Kavram insan deneyimlerinin evrensel bir kategori olduğuna inanılan şeyleri, toplumu ve sosyal olguları tanımlamak için kullanılmaktadır (Bell, 1992: 14). Byung-Chul Han'a göre ritüeller sembolik eylemler olarak, bir topluluğun taşıyıcılığını yaptığı değerleri ve düzenleri gelecek kuşaklara aktararak, onların temsilciliğini yapmaktadır. Bu nedenle ritüeller sembolik praksislerdir; insanları buluşturan ve bir ittifak, bütünlük ve topluluk oluşturan symballein praksi (2023: 9-14). Durkheim, ritüelleri "bir kimsenin kutsal olan şeylere karşı nasıl davranması gerektiğini emreden davranış kuralları" olarak tanımlamaktadır (2005: 60). Tanım

itibariyle ritüeller sıklıkla kutsallıkla, dinle ilişkilendirilse de ritüeli belirleyen ana unsur kutsallık değildir. Toplumsal hayatta insanın statüsünde yaşanan bir değişim, örneğin evlilik nişan gibi törenler de birer ritüeldir. Ritüellerin toplumdaki işlevleri ve bireylerin ritüellere yükledikleri anlamlar zaman içerisinde değişebilmektedir. Durkheim, ritüelleri incelerken sık sık dini alana atıfta bulunmuş ve ritüellerin toplumu bir arada tutmak için gerekli toplumsal dayanışmayı yarattığını ifade etmiştir (Marshall, 2003: 623).

Toplumsal yapı içerisinde bulunan kurumlar toplumsal alandaki yerlerini belirlerken ritüellerin gücünden yararlanırlar. Belirli ritüeller sayesinde kurumlar gözle görülebilir bir varlık kazanır; din örneğinde olduğu gibi. Turner, ritüeller aracılığıyla toplumun onayının alınabileceğine dikkat çeker. Örneğin, evlilik gibi bir ritüel insanlar arasındaki cinsel ilişkiyi düzenlerken aynı zamanda meşrulaştırmaktadır (2014: 364). Ritüeller duygusal iyileşme, sosyal uyum, dayanışma ve birliktelik hissi yaratma gibi işlevlerle toplumsal hayatı şekillendirmede rol oynarlar. Ritüel etkinlikleri, nesnelere, insanları ve olayları etkili bir şekilde kutsallaştırır (Bell, 1992:15). Ritüellerin insanların zihnini ve duygularını yeniden yapılandırıcı ve bütünleştirici bir gücü vardır. Çünkü sözsüz ifadeler, kelimelerin kolayca başaramayacağı şeylerde çok başarılıdır; gerçek olayları tekrarlayarak analogik olarak kodlayabilir, yeniden üretebilirler (Tambiah, 1968: 202). Ritüeller kolektif temsillerdir; insanlar arasında bağ yaratırken tarihsel bir anlatımın sürekliliğini de mümkün kılmaktadırlar. Bu nedenle, sosyal uyum ve dengeyi sağlama işlevi kültürel teorilerde ritüelin öne çıkarmaktadır.

Ritüelin pek çok tanımı vardır, fakat çoğu tanım ritüel deneyimini dini veya mistik bağlarla sınırlandırmaktadır. Bazı tanımlamalara göre ritüeller ilkel, gerici davranışlar olarak yorumlanırken bazıları kamusal birlikteliğin koşulu olarak tanımlanmaktadır. Ritüel davranışı hem gündelik hem de mitsel insan deneyiminin olumlu ve anlamlı bir yönü olarak yorumlanmaktadır. Ritüel sabit, epizodik bir sırada meydana gelen ve zaman içinde tekrarlanma eğiliminde olan çoklu davranışlardan oluşan bir tür ifade edici, sembolik aktiviteyi ifade eder. Ritüel davranış, dramatik bir şekilde senaryolaştırılır, resmiyet, ciddiyet ve içsel yoğunlukla gerçekleştirilir (Rook, 1985: 252). Bu nedenle Han, ritüelleri “hızlanmaya izin vermeyen anlatısal (narrative) süreçler” olarak tanımlamıştır (2023: 22).

Ritüellerin sınıflandırılması zordur; çünkü farklı toplumlarda farklı ritüeller bulunmaktadır. Lauri Honko, ritüelleri şu şekilde sınıflandırmaktadır: Geçiş ritüelleri, takvimsel ritüeller, kriz ritüelleri. Geçiş ritüelleri, kişilerin statüsel değişimlerini ifade eder. Evlilik, doğum, sünnet gibi ritüeller geçiş ritüellerine örnek verilebilir. Takvimsel ritüeller ise topluluklar tarafından organize edilen sosyo-ekonomik, mevsimsel ritüellerdir. Takvimsel birimlere göre belirlenen bu ritüellere bayram günleri gibi ritüeller örnek verilebilir. Bu tarz ritüeller kolektif kimlik yaratmak için oldukça önemlidir. Takvimsel ritüeller grup odaklıdır. Kriz ritüelleri ise, beklenmeyen kriz durumlarında yapılan; hastalıktan ya da bir salgından kurtulma gibi ritüellerdir (2006: 132-134). Ritüel çalışmaları ise, ritüellerin tüm biçimlerini ve çeşitlerini kapsar: Dini ve dini olmayan, kolektif ve bireysel, dönüştürücü ve onaylayıcı, metinsel olarak belirlenmiş ve doğaçlama, geleneksel ve icat edilmiş, uzun ömürlü ve kısa ömürlü, ortaya çıkan ve azalan, değişime neden olan ve değişime direnen (Grimes, 2014: 6).

Ritüeller çok çeşitli olmasına rağmen amaçlarına göre sınıflandırılabilir:

Tablo 1: Ritüel deneyim türleri (Rook, 1985: 254)

Temel Davranış Kaynağı	Ritüel Tipi	Örnekler
Kozmolojik İnançlar	Dini Büyü Estetik	Vaftiz, meditasyon, ayin Şifa, kumar Gösteri sanatları
Kültürel Değerler	Geçiş törenleri Kültürel	Mezuniyet, evlilik Festivaller, Sevgililer Günü
Grup Halinde Öğrenme	Sivil Küçük Grup Aile	Anma Günü geçit töreni, seçimler Yetişkinliğe geçiş kutlamaları, ofis yemekleri Yemek zamanı, yatma zamanı, doğum günü ve tatil kutlamaları
Bireysel Amaçlar ve Duygular	Kişisel	Bakım, ev ritüelleri
Biyoloji	Hayvan	Selamlama, Çiftleşme

Geleneksel ritüellerde mekân, bu uygulamaları manevi, kültürel ve psikolojik olarak desteklediği için önemlidir. Mekân, toplulukların ritüelleri devam ettirmesini ve bu ritüeller etrafında ortak bir aidiyet hissetmelerini sağlamaktadır. Bir ritüel için bir tapınak, türbe ya da herhangi bir fiziki ortamın seçilmesi, manevi bağın yaratılmasında etkili olmaktadır. Yalnızca mekânların etrafında da ritüeller oluşabilir; bu ritüellerin en önemli örneklerinden biri de türbe ritüelleridir. Kutsalı temsil eden mekânlar, insanların kutsalla kuracağı etkileşim ile ilgili kuralları da düzenler (Hoondert ve Van Der Beek, 2019:15). Bu nedenle ritüellerde mekân, çoğu zaman verili olarak gelir. Hatta çoğu zaman, ritüelin ortamı, mekânı ritüelin kendisinden önce gelir; çünkü ritüel onu uygulayanları ve hatta onu inceleyenleri çevreleyen bir güç alanıdır (Grimes, 2014: 260). Bell'e göre, bir törenin canlandırılmasında belirli zaman ve mekân arasında entegrasyon gerekir (1992: 31). Ritüellerin zaman ile şekillenmesi, ritüel haline gelmiş deneyimin zamanı algılamanın bir yöntemi olarak gelişmesiyle ilişkilidir (Bradley, 1992: 11). Belirli anlar ya da tarihler sembolik ve tarihsel öneme sahip olduğu için ritüellere kültürel ve manevi anlam katmaktadır. Bir mekânda, ritüel için bir arada olmak, ritüelin ortamı katılımcılar üzerinde derin bir psikolojik etkiye neden olabilir. Çünkü mekânsal olarak bir arada olmak duygusal ve ruhsal yoğunluğu sağlayabilir. Ritüeller, duyguları muhafaza eden tekniklerle donatılmıştır; bu nedenle dünyada olma halini evinde olma ve güvende hissetme haline dönüştürürler. Han'a göre, "mekânda bir ikametgâh neyse, onlarda da zaman odur. Onlar zamanı ikamet edilebilir kılmaktadır. Hatta bir ev gibi içinde yürünebilir kılmaktadır. Zamanı düzenlemekte, dayayıp döşemektedir" (2023: 10).

Modern toplumdaki dijital topluma kültür ve ritüellerin dönüşümü

Frankfurt Okulu teorisyenlerinin kitle iletişim araçlarının kültürü nasıl dönüştürdüğüne dair yapmış oldukları analizler, dijitalleşmenin kültürü nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini anlamak açısından önemli tartışmaları kapsamakta; kültür endüstrisi eleştirileri bağlamında, homojenleşme, özgünlük kaybı, kültürün metalaşması, yabancılaşma ve şeyleşme gibi kavramları modern kapitalist toplumların anlaşılmasında güncelliğini korumaya devam etmektedir. Kitle iletişim araçları ve kültür arasındaki ilişkide zaman ve mekânın dönüşümüne dair değerlendirmeleri—de dijitalleşen toplumsal alanı kavramak adına önemli tartışmalar içermektedir. Çünkü dijitalleşme ve kültürün dönüşümü bağlamında ortaya çıkan en önemli soru ve sorunlardan biri geleneksel kültürün dijital ortama taşınması durumunda ortaya çıkan "yabancılaşma",

“şeyleştirme” sorunudur. Frankfurt Okulu’nun önemli teorisyenlerinden Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer modernitenin paradokslarını, onun başlangıçta özgürleştirici bir güç olarak tanımlandığı fakat sonrasında araçsal rasyonaliteye dönüşmesinde yarattığı paradoksları tartıştıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı çalışmalarında, benzer bir bağlam yitimini “şeyleştirme” olarak tanımlamışlardır. Şeyleştirme, bağlamından kopararak, edilginleşmeye ve unutuşa yol açmaktadır (2014: 306). Adorno ve Horkheimer’a göre, Aydınlanma deneyimi ile ortaya çıkan kültür endüstrisi teknolojisi, insanları kaçınılmaz olarak homojenleştirerek yeniden üretmiştir. Bu nedenle Aydınlanma ve modernleşme eleştirileri, Aydınlanma dürtüsüyle birlikte özgünlüğün kitlesel çekicilik ve ticari çıkarlar lehine metalaşmaya başlamasına yöneliktir (2014: 171). Horkheimer’a göre Aydınlanma rasyonalizminden önce sanat yapıtlarının amacı dünya hakkında bir yargıda bulunmak, dünyaya bir şey söylemekti; fakat modernizmle birlikte sanat yapıtlarının bu özellikleri sanat yapıtlarının kültürel metaya dönüşmesiyle birlikte işlevini yitirmiştir. Ona göre bu şeyleşme, aklın öznellesmesinin ve biçimselleşmesinin tipik bir sonucudur. Şeyleşme kavramı, sanayileşmeyle birlikte insan faaliyetlerinin metaya dönüşmesini, kendi emek gücüne yabancılaştığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Sanat yapıtlarının kültürel metalara dönüştüren bu süreç, yapıtların kendisini sanat, politika ve dinden olduğu gibi doğruluktan da koparmıştır (Horkheimer, 1998: 81). Bu haliyle, sanatla benzer bir biçimde ritüeller de Aydınlanma rasyonalizmi içinde kendilerine uygun bir yer bulmuştur. Ritzer’in (2000: 127) ifade ettiği gibi modernizm büyüdü bozulmuş bir dünyayı yeniden büyülemiştir. Modernizm insan hayatına dair önemli toplumsal olayları, olgulara rasyonel ve seküler özellikler kazandırmıştır. Modernleşme sürecinde “topluluklar, gruplar ve bireyler, kültürel belleklerinin oluşup geliştiği ve kültürel üretimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşatıldığı ritüel mekânlarını terk ederek modern yaşamın peşinden gittiler ve geçmişle bağlarını büyük ölçüde kopararak yeni mekânlarda yeni kültürler edindiler” (Oğuz, 2007: 32).

Walter Benjamin ise, gelişen teknolojilerin yarattığı yeni deneyime “aura” kavramıyla eleştiride bulunmuştur. Benjamin’e göre, mekânîk yeniden üretim çağında ‘sanat eserinin aurası’ hayatta kalamazdı. Çünkü, teknik çoğaltım öncesinde sanat eseri bir defaya özgü ve teknik bakımdan yeniden üretilemez özellik taşıyordu. Fakat gelişen üretim teknikleriyle birlikte sanat eserleri yeniden üretilmiş, mekânîk yeniden üretim çağının gelişmesiyle sanat eseri şimdi ve buradadır, başka bir deyişle taşıdığı biricik niteliği yani aurasını kaybetmiştir (1993: 38). Teknik yeniden üretimin gölgesinde, modern kültür artık zaman ve mekânda varlığı olan bir orijinalliğe dayanmamaktadır. Teknoloji, kültürün estetik özgünlüğünü ortadan kaldırmış, günümüz tekniği ise pos-auratik olarak geleneğin parçalanmasına yol açmıştır. Benjamin, modern teknolojinin radikal bir kültürel dönüşüm potansiyelini görürken, Adorno, kapitalizmin yeni eğlence olanaklarından yararlanacak ve sahte bir özgünlüğü mümkün kılacak bir kültür endüstrisi yaratma kapasitesini sorgulamıştır (Delanty ve Harris, 2021: 91).

Aydınlanma rasyonalizmi, akla, bilime ve teknolojiye yapmış olduğu vurgu ile yalnızca sanatın değil, kültürün de bir parçası olan ritüellerin irrasyonel olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Ritüellerin Aydınlanma rasyonalitesi ile ilişkisi modern dünyanın rasyonel tasarısıyla ilişkilidir. Ritüelin tarihsel ve sembolik anlamı Aydınlanma’nın yarattığı yeni rasyonalite ile yıkıma uğramıştır. İnsan eylemlerinin rasyonelleştirme girişimleri, dünyanın büyüünün bozulması olarak yorumlanmıştır. Günümüze gelindiğinde ise, Frankfurt Okulu teorisyenlerinin Aydınlanma ve modernleşme eleştirileri, kapitalist ve araçsal rasyonelliğin hâkim olduğu dijital çağda geçerliliğini devam ettirmektedir.

Dijitalleşmeye bağlı yaşanan dönüşümler geleneksel bilgi aktarımlarını, kültürel göstergeleri, bu göstergelerin zamana ve mekâna dayalı aktarım biçimlerini çok yönlü bir biçimde dönüştürmüştür. Bu nedenle halkbilimi alanında yapılan tartışmalar, teknoloji ve medya tartışmaları ile iç içe geçmiştir. Castells’e göre, 20. yüzyılın son çeyreğinde bilgiyi merkeze alan bir teknoloji devrimi yaşanmış; bu devrim üretimden tüketime, ticaret yapmaktan iletişim kurmaya kadar toplumsal alanı tüm boyutlarıyla değiştirmiştir. Teknolojik gelişmeler, küresel olarak insanları birbirine bağlarken, karşılıklı etkileşime dayalı yeni bir sanallık kültürü yaratmış; bu yeni kültür, insan deneyiminin maddi temeli olan zaman ve mekânı da dönüştürmüştür (2008: 3-4). Enformasyon teknolojisinde yaşanan dönüşümler kültürü doğrudan etkileyerek yeni bir tanımlama ortaya çıkartmıştır: Dijital kültür. Gere’ye göre, çağdaş dijital kültür var olan haliyle 20. yüzyılın ortalarındaki savaşların beraberinde getirdiği tarihsel koşullarla ilgili bir fenomendir. Dijital kültür

unsurları arasında karmaşık ve diyalektik bir ilişki vardır. Dijital kültürü oluşturan ana unsurlar şunlardır: Soğuk Savaş savuma teknolojileri; avant-garde sanat; karşı-kültürel teknolojik ütopyacılığı; postmodernist eleştiri kuramları ve yeni dalga alt kültürel modeli (2019: 213). Bu dönüşümleri takiben, toplumsal yapının en temel koordinatları olan zaman ve mekân kavramlarının tanımı da değişmiştir. Geleneksel toplum, birbirine yakın yaşayan, insanların birbirleriyle doğrudan etkileşim kurduğu bir yapıya sahipken; modern toplum, zaman ve mekân içerisinde giderek daha uzağa esnemiş, bu genişleme zaman ve mekân bariyerini tamamen yıkmıştır (Dijk, 2018: 240). Günümüzde dijitalleşme, sosyal ve kültürel hayata egemen olmuş, bu haliyle kültürün belirgin bir dokusuna dönüşmüştür.

Dijitalleşmenin, kültürün metalaşmasını güçlendiren, kültüre karşı yabancılaşmaya neden olan bir yanı da bulunmaktadır. İnternet ve dijital platformlar kültürel çeşitliliği ve kapsayıcılığı desteklemektedir; fakat aynı zamanda baskın kültürel anlatıları, geçici moda anlayışını, tüketim kültürüne teşvik ederek kültürün metalaşmasına yol açabilmektedir. Dijitalleşmeyi sağlayan teknoloji algoritmalarını yöneten bir araçsal rasyonalite vardır. Dijital alana hakim olan bu araçsal rasyonalite, içeriğin çevrim içi ortamda nasıl sunulacağını belirlerken, geleneksel formları yapı bozuma uğratmakta, kültürün çevrim içi ortama taşınmadan sahip olduğu etkiye zarar verebilmektedir. Geleneksel kültürlerin çevrim içi ortama aktarılmasına olumsuz yaklaşımlar mistik ve gizemli olana zarar verilmesine odaklanırken; olumlu yaklaşımlar, yaratıcılık ve kültürün demokratikleşmesi gibi fırsatlara vurgu yapmaktadır. Dijitalleşmeye bağlı olarak geleneksel kültürün yeni formlar kazandığını ve özellikle kolektif ritüellerin yerini bireyselleştirilmiş ve performansa dayalı tüketimin parçası haline geldiğini belirten Chul-Han'a göre, günümüz toplumlarında dijital iletişimle birlikte insanlar kendilerini birer yankı odasına kapatmıştır (2023: 19).

Ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasında zaman ve mekân sorunsalı: Aura'nın yok oluşu

Zaman içerisinde dijitalleşmeye bağlı olarak, ritüeller çevrim içi alanda gerçekleşmeye başlamıştır. Günümüzde WhatsApp, Skype, Zoom gibi uygulamalar aracılığıyla, canlı yayınlara bir düğüne ya da cenazeye gerçek zamanlı katılım sağlanabilmektedir. Ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasına olumlu ve olumsuz yaklaşan iki farklı argüman vardır. Olumlu bakış açısıyla şekillenen eleştiriler erişilebilirlik ve kapsayıcılıkla yeni fırsatlar sunduğuna odaklanmaktadır. Örneğin Hoondert ve Van Der Beek, çevrim içi bir ritüelde yer almanın sosyal etkileşimi desteklediğine ve genişlettiğine vurgu yaparak katılımcıların bilgisini zenginleştirdiğini ve kimliklerini oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Onlara göre topluluklar çevrim içi ortamda da sosyalleşme ve aidiyat hissini geliştirebilirler (2019: 10). Bu bakış açısı çevrim içi ortamda topluluklar oluşturularak yeni ve anlamlı deneyimler yaratılabileceğini desteklemektedir. Beek'e göre, bu duruma en önemli örneklerden biri Camino Projesidir. El Camino de Santiago Aziz James Yolu olarak da bilinir, Avrupa'da İspanya'nın kuzeybatısındaki Santiago de Compostela şehrine giden ünlü bir hac rotasıdır. Hac, adını İsa'nın havarilerinden biri olan ve kalıntılarının şehrin katedralinde gömülü olduğuna inanılan Büyük Aziz James'ten (İspanyolca Santiago) almıştır. Camino Hac yolculuğuna katılan yolcular, kişisel görüşlerini paylaşabilecekleri bir Facebook grubu kurmuş, bu platformda Camino'yu kendileriyle birlikte eve nasıl götüreceklerine dair görüşlerini paylaşmışlardır. Bu gruptaki hacılar, hac deneyimleri hakkında konuşarak bu platform aracılığıyla kendi hikâyelerini paylaşmışlardır. Facebook, hacıların hikâye anlatımı uygulamalarına imkân sağlayarak hacı kimliklerini yeniden inşa etmelerini mümkün kılmıştır. Eve döndükten sonra artık o ortamda bulunmadığınız için hacı kimliğinizi beslemek zordur; fakat bu platformların sağladığı dijital hikâye anlatımı aracılığıyla fiziksel olarak hacda değilken bile hacı kimliğinizi beslemeye devam edebilirsiniz. Facebook grubu katılımcının yalnızca bir hacı olarak büyümesine izin vermekle kalmamakta, aynı zamanda hikâyesini daha geniş bir kitleyle paylaşmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle aslında Beek, hac yolculuğu bittiğinde ve eve döndükten sonra yaşanan zorlukların üstesinden gelebilmek için sosyal ağların faydalı olabileceğine odaklanmaktadır (2019: 76-77).

Dijital ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasına karşı olumsuz bakış açısıyla şekillenen en temel eleştiri, fiziksel mevcudiyet kaybından kaynaklanmaktadır. Çünkü mekân, ritüelin duysal bileşenlerindedir. Ritüeller çevrimdışı ortamdaki çevrim içi ortama aktarılırken, fiziksel/maddi gerçeklikten sanal gerçekliğe taşınır. Çevrim içi alanda yapılan ritüeller bu nedenle yüz yüze yapılan ritüellerdeki derinliği, maneviyatı ve kültürel zenginliği taşımayabilir. Geleneksel ritüeller mekân, topluluk ve aidiyet duygusunu geliştiren özelliklere sahiptir. Fakat çevrim içi alanda fiziksel birlikteliklerin olmaması

topluluktan soyutlanma hissine yol açabilmektedir. Miczek'e göre bu gerçeklikler arasındaki aktarım ritüellerin içsel boyutlarında ve bağlamsal yönlerinde çeşitli değişikliklere neden olur (2008: 149). Çevrim dışı bir ritüelin çevrim içi ortama taşınması aşamasında ilk olarak değişen unsur "mekân" olur. Ritüel mekânı, bir ritüelin gerçekleştiği mekândır. Bazı ritüellerin mekânla ilişkisi çok kuvvetlidir, bu nedenle bu ritüellerin mekândan bağımsız gerçekleşmesi anlam ve güç kaybına neden olabilir. Çünkü ritüeller doğru yerde ve zamanda yapılmadığı zaman etkisini kaybedebilirler. Bazı ritüellerde zaman ve mekân önemli olmayabilir, önemli olan eylemlerdir. Yani bazı ritüeller mekânları birer ritüel mekânına dönüştürse de kalıcı olarak kutsal mekâna dönüştürmezler (Grimes, 2014: 257).

Ritüellerin çevrim içi ortama transferi "ritüel transferi" deneyimi olarak yorumlanmaktadır. Ritüel transferi, bir ritüelin veya ritüel unsurlarının başka bir bağlama kaydırılması anlamına gelir. Ritüelin ortamını, coğrafi, mekânsal, ekolojik, kültürel, dini, politik, ekonomik ve sosyal çevresi belirler. Bağlamın değişmesi, ritüele özgü değişikliklere neden olur. Ritüellerin bağlamı değiştiğinde içkin özellikleri de anlam kaybına uğramakta, bağlam yönünde de değişiklikler yaşanmaktadır. Bu nedenle ritüellerin ait oldukları zaman ve mekândan dijital ortama aktarımı da bağlam kopmasına ve anlam kaybına yol açmaktadır. Ritüelin aktarımını incelerken, ritüele içkin boyutları farklı kültürel performansların içine yerleştirildiği farklı bağlam faktörleriyle coğrafya, toplum gibi, karşılıklı bağlantısını birbirine bağımlılığını göz önünde bulundurmamak gerekir (Langer, 2011: 3). Ritüellerin kültürel ve sosyal bağlamından kopararak aktarılması, çevrim içi ortama taşınması fiziksel birliktelik duygusunu azaltarak ritüellerin duygusal ve toplumsal yönlerini etkileyebilir ya da bazı koşullarda zaman ve mekâna dayalı aurasının kaybına neden olabilir.

Benjamin, "aura" kavramını geleneksel ritüeller bağlamında değil; sanatın yeniden üretilmesi bağlamında ele almıştı. Fakat, mekânîk üretim çağında auranın kaybına ilişkin fikirleri, geleneksel ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasında anlamlı bir bütünlük ve uyum içermektedir. Çünkü özgün bir sanat eseri, sembolik değerine ve aurasına fiziksel varlığının anlam kazandığı mekân ve zaman içerisinde kavuşur. Geleneksel ritüeller de kendilerine içkin aurasını zamana ve mekâna dayalı bir tarihsellik kazanmıştır. Fakat, çevrim içi ortama taşınan ritüellerin spesifik kültürel ve tarihi bağlamları değişebilir ya da azalabilir. Bu değişikliğe bağlı deneyim, katılımcıda fiziksel ritüele özgü niteliklerin kaybolduğu hissine yol açabilir. Chul Han'a göre, ritüeller insanlarda cisimleşmiş bir bilgiye dayalı kimlik ve fiziksel bir bağlılık meydana getirir. Ritüel topluluklar bütüncül bedenlerdir ve bu nedenle içinde fiziksel bir boyut barındırmaktadır. Dijitalleşmeye dayalı iletişim fiziksellikten arındırılmış bir etkiye sahip olduğu için müşterek bağı da zayıflatmaktadır. Ritüelleşmiş eylemlerde duygularıyla yer alan özneler yalnızca kendileri için var olan yalıtılmış özneler değildir; örneğin yas ritüelinde yas tutan insanlar nesnel, kolektif bir duygu sergiler, çünkü yasin asli öznesi topluluktur. Bu ritüel eyleminde kayıp duygusundan kaynaklı yas yükü topluluk tarafından üstlenilir. Bu eylem kişi dışıdır, kolektif bir eylemdir ve bireysel psikoloji ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu tarz kolektif duygular topluluğu pekiştirip sağlamlaştırır. Fakat toplum, dijitalleşmenin de etkisiyle gittikçe atomize olmakta ve topluluk duygularını kaybetmekte, bu duyguların yerine sadece yalıtılmış bireyler olarak geçici duygulanımlar ve heyecanlar öncelenmektedir. Dijital iletişim "anında duygulanım dışavurumunu teşvik etmektedir" (2023: 20).

Yas tutma gibi ritüellerin çevrim içi ortamda gerçekleşmek zorunda kalması ya da çevrim içi ortama taşınması insanları yas sırasında ihtiyaçları olan duygusal bağdan yoksun bırakmaktadır. Özellikle Covid-19 salgınında geleneksel bir cenaze töreninin düzenlenememesinin yarattığı psikolojik kırılmalar kendine özgü sınırlamalar ve sorunlar meydana getirmiştir. Sayan, Covid-19 pandemisinde hayatını kaybeden insanların yakınlarıyla yapmış olduğu araştırma sonucunda, hayatını kaybeden kişilerin yas seviyelerinin doğal kayıp nedeniyle yakınına kaybedenlere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmada elde edilen bulgular, kaybettiği yakınının cenaze törenine katılan ve cenaze sonrasında törensel uygulamaları gerçekleştirenlerin üzüntüsünün daha yüksek olduğu saptanmıştır (2023: 25). Sezen tarafından Van'da yapılan başka bir araştırmada, Covid-19 salgını nedeniyle hayatını kaybeden insanların yakınları, salgının bulaşma riskinden dolayı yakınlarının ölümünden kaynaklanan acıyı ibadet mekânları sınırlandırıldığı için taziye ritüelleri (ölünün yıkanması, uğurlama, cenaze merasimi defin işlemleri, yas günleri vb.) paylaşamadıklarını; bu durumun ölümün kabullenilmesi açısından olumsuz sonuçlara neden olduğunu aktarmışlardır (2022:2).

Geleneksel ritüellerin çevrim içi ortama taşınmasında bir diğer önemli eleştiri “zaman” a yöneliktir. Geleneksel ritüeller toplumlarda genellikle zaman unsuruyla işaretlenir. Günün, ayın veya yılın belirli zamanlarında gerçekleştirilen ritüeller tarihe dayalı anlatı unsurları taşırlar. Örneğin, geçmişteki olayların hatırlanmasına ve anmaya dayalı ritüeller kültürel hafızanın ve kimliğin korunmasında işlevseldir. Bu ritüellerin çevrim içi ortama aktarılması ritüelde amaçlanan zamansal bütünlüğü parçalayabilir. Han, bayram ritüellerini örnek vererek, bayram zamanlarının duran, özel bir zaman olduğunu belirtir. Ritüel zamanları çalışma zamanı gibi akıp giden bir zaman değildir; fakat günümüzde ritüel zamanların özel zamanla ilgisi kalmamıştır. Bayramlar ya da festivaller bir tüketim biçimine işaret ettiği için birer kitle organizasyonlarına dönüşmüştür. Neoliberal rejim, yaşamın bütün alanlarında üretimi total hale getirirken, çalışma zamanını uzatıp arttırırken, bayram gibi kolektif toplanma ihtiyaçlarını hissedilemez hale getirmiştir. Bu nedenle, neoliberalizmin üretim zorlaması, topluluğun çözülüp dağılmasına neden olmuştur (2023: 50-52). Türkiye’de de bayram kutlamaları geleneksel yapısından ve ritüellerinden uzaklaşmaktadır; örneğin kurban bayramlarındaki kurban kesimi ritüelleri, avlu, bahçe gibi mekânlarda gerçekleşirken teknoloji merkezli toplumlarda ibadetin online yapıldığı dijital platformlara geçmeye başlamıştır (Güngören, 2023: 270).

Agemben, hac yolculuğunu örnek vererek kapitalizmin hac yolculuklarını da yabancılaştırarak, hacıları müze haline gelmiş dünyada durmaksızın seyahat eden turistler olarak tanımlamıştır (Han, 2023:53). Çünkü hac yolculuğunda, zaman fiziksel, duyuşsal unsurlar açısından yolculukla ilişkilendirilen özellikler barındırır. Hac gibi ritüel deneyimlerinde zaman duygusal bir deneyim olarak işler; nesnelere dokunurken, simgesel yerleri ziyaret ederken deneyimlenen zaman farklıdır. Fiziksel zaman ile çevrim içi zaman arasındaki ontolojik fark, zamanı deneyimin bir parçası olarak eşlik eder. Fiziksel zaman, doğal döngülerle şekillenirken, çevrim içi zaman fiziksel mesafeyi aşan senkronizasyona dayalı bir gerçeklikle şekillenir.

Dijital ritüellerin tüketim kültürü olarak tasarlanması: Ritüellerin metalaşması sorunu

Kapitalist toplumlarda kitle kültürünün yükselişi kültürün metalaşmasıyla sonuçlanmış, bireysellik ve eleştirel düşünce kitlesel çekicilik uğruna bastırılmıştır. Kültür endüstrisi, kültürü giderek standartlaştırmış, kâr güdüsüyle yönlendirmiştir. Kültürün bir parçası olan ritüeller de kapitalizm tarafından homojenleştirilerek bireysel tüketime dönüştürülmüştür. Baudrillard’ın belirttiği biçimde, tüketimin kendine özgül tarzı vardır; o da tıpkı bir okul gibi ya da bir kurum gibi işler. Günümüzde günlük yaşamın düzenlenmesi tüketimin merkezindedir; “bu merkezde her şey, gerginliklerin giderilmesiyle tanımlanmış soyut bir mutluluğun kolaylığı, yarı saydamlığı içinde eritilmiş ve aşılmıştır” (2013: 21). Bir ritüelin metalaşması, gerçek insani ihtiyaçlardan, özgün deneyimlerden veya daha derin bir anlam duygusundan kopuşu hızlandırmaktadır. Ritüeller de çeşitli uygulamalara dönüştürülüp, geliştirilerek dijital alanlarda ticari çıkarılara uyarlanarak, bağlamından arındırılarak, orijinal anlamlarından koparılmaktadır. Ritzer, bu deneyimi “tüketim katedralleri yaratmak” olarak tanımlamaktadır. Yeni tüketim araçları yeni katedraller yaratır ve bu katedraller insanlar için büyü, kutsal ya da dini karakterlerle donatılır. Amaç, büyü, fantastik, sihirli ortamlarla tüketiciyi etkilemektir (2000: 26). Ritzer çevrim içi ortamda gerçekleşen her şeyi bir simülasyon olarak tanımlar. Sanal gerçeklik, her şeyi simüle edebilmektedir. Örneğin, Mısır kraliçesi Nefertiti'nin mezarını sanal turla gezmek gibi birçok örnek bu değişimin parçasıdır (2000: 157-158).

Günümüzde ritüeller çevrim içi ortamda simüle edilerek, tüketim kültürüne eklenmektedir; dijital pazarlamanın etkili bir stratejisi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, yalnızca sosyal ağları birer tüketim aracı olarak görmek yetersizdir; bunun yanı sıra bu ağlarda bulunan insanlar ve çalışanlar arasındaki etkileşimlerin de simüle edildiğini belirtmek gerekir. Gerçekliğin ve hakikatin yerine simülasyonların konulmasının nedeni ritüellerin otantikliğinden faydalanmak ve ürünü tüketici için çekici hale getirmektir (Ritzer, 2000: 149-151). Bu bağlamda kültürün bir parçası olan ritüeller çevrim içi alana taşınırken otantikliği de birer simülasyona dönüştürülerek sömürülmektedir. Örneğin, mobil ortamda ritüel için yaratılan arayüz tasarımlarında kullanıcıların deneyim ve motivasyonlarına göre tasarım yapılmakta; özellikle fal gibi ritüeller için tasarlanan uygulamaların tasarımında inandırıcılık, ilgi çekicilik, mistik yani otantiklik vurgusu ön plana çıkarılmaktadır (Eroğlu, 2019: 18). “*Sen Bir Kurşun Döktür*” uygulamasını folklor ve yeni iletişim teknolojileri bağlamında inceleyen Şafak’a göre, kurşun dökme ritüeli de yeni kitle iletişim araçları sayesinde çağdaş kentli insanın ihtiyaçlarına göre yeniden uyarlanarak, form değiştirerek yeni kültürel kodlara uygun bir biçimde sunulmaktadır (2017: 162).

Folklorun dijitalleşmesine bağlı olarak ortaya çıkan yeni deneyimler özellikle halk bilimcilerin araştırma alanlarını da dönüştürmeye başlamıştır. İnternetin ve sosyal ağların katılımcı kültüre sunduğu katkıyı, interneti ve sosyal medyayı kapitalist bir örgütlenme olarak ele alan tartışmalar, eleştirel bir yaklaşımla sosyal medyanın folklorik aracı olup olmadığını sorgulamaya başlamıştır. Sosyal ağların ekonomi-politik yapısı folklorik içerikleri tekipleştirmekte, sanallık folkloru aşındırarak yitirilmesine neden olmaktadır (Evren ve Kanlı, 2022: 128). Tüketimin tekipleştirdiği ritüellere en önemli örneklerden biri de evlenme ritüelleridir. Örneğin, Aliçavuşoğlu, Tokat'ta evlenme ritüelleri üzerine yaptığı bir araştırmada, sosyal ağların evlenme ritüellerini homojenleştirdiği sonucuna ulaşmıştır (2022: 146).

Chul Han, ritüellerin yinelenmesinin yaşamı daha istikrarlı kıldığı üzerinde durur. Fakat günümüzde üretim zorlaması, ritüel gibi (şeyleri) dayanıklılıktan yoksun bırakmaktadır. Daha fazla üretmek, daha fazla tüketime zorlamak uğruna bu süreğenliği tahrip eder. Üretim zorlaması, yaşamın dayanıklılığını bozarak zarar verir. Ritüeller çerçevesinde şeyler tüketilmez veya harcanmazlar; kullanılırlar. Oysa üretim zorlaması bir toplumda, insan dünya karşısında bir kullanıcı değil harcıyıcı ve tüketici olarak konumlanmaktadır. Günümüzde insanlar, şeyleri tüketmekle kalmamakta; aynı zamanda şeylere yüklenen anlamları da tüketmektedir (2023: 11-12).

Sonuç

Ritüeller, taklit unsurları içeren, duygulara gönderme yapan, toplumun yeniden üretimini sağlayan, aynı zamanda toplumsal yaşamın kurallarını düzenleyen alışkanlıklardır. Günümüzde teknolojik gelişmeler, geleneksel ritüellerin deneyimlenme biçimlerini değiştirip dönüştürmektedir. Özellikle dijitalleşmeye bağlı yaşanan dönüşüm, geleneksel ritüellerin çevrim içi ortama taşınması, ritüele özgü zaman ve mekân deneyiminde farklılıklar yaratmıştır. Sanal zaman deneyimi, fiziksel mevcudiyetten yoksunluk, ritüeli gerçekleştiren kişinin ritüele özgü duysal ve dokunsal duygulardan yoksun kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, ritüele sanal katılım sağlamak, topluluk duygusunun kaybı anlamına da gelmektedir. Geleneksel ritüeller, mekâna ve zamansal olaylara doğrudan bağlılık içermektedir. Bu nedenle, sanal ortamda gerçekleştirilen ritüeller maneviyat açısından aynı etkiyi vermeyebilir; nitekim bu yeni formda ritüele otantikliğini veren fiziksel unsurlar dijital unsurlarla yer değiştirmektedir.

Benjamin'in sanat yapıtları için yaptığı teknik yeniden üretilbilirlik çağında aura kaybı tartışması, geleneksel ritüellerin çevrim içi ortama taşınması konusunda yeniden yorumlanabilir. Benjamin'in teorik değerlendirmesi, ritüellerin dijitalleşmesiyle birlikte ortaya çıkan zaman ve mekân sorununa odaklanmak ve yaşanan değişimi anlamlandırmak için önemli bir kavramdır. Zaman ve mekân unsuru ritüelin gerçekleşmesinin otantik birleşimini içermektedir. Fakat dijitalleşme, geleneksel ritüelin gerçekliğinin, yarattığı duysal ve duygusal hissin değersizleşmesine, azalmasına, tüketim kültürünün bir parçasına dönüşmesine neden olabilmektedir. Otantikliğini zamandan ve mekândan alan ritüeller, çevrim içi ortama taşındığında auraları sönüp gitmektedir; çünkü zaman ve mekân ritüele aurasını kazandıran şeydir. Örneğin düğün ya da cenaze gibi ritüellerin çevrim içi yapılması bir arada olmayı gerektiren ritüellerdir. Bu törenlerin teknoloji ile birlikte çevrim içi olarak ulaşılabilir hale gelmesi ritüele içkin olan anlamın kaybı olarak yorumlanabilir. Kutsal mekânların ve bu mekânlardaki performansların simülasyona dönüşmesi de benzer bir sorunu içermektedir. Fiziksel mekândan sanal mekâna geçişle kutsal kabul edilen mekân, bu mekânda gerçekleşen ritüele yüklenen anlam değişmektedir. Kahve falı bakma, kurşun döktürme gibi ritüellerin de uygulama olarak tasarlanması, kültürel pratiklerin ticarileşmesi ve pazarlanabilir metalara dönüşmesi olarak yorumlanmaktadır. Bunun yanı sıra çevrim içi alanlarda tasarlanan kutsal mekânlar bireylerin çevrim içi olarak ibadet etmesine olanak tanımaktadır. Fakat sanal tapınakların, kiliselerin, ibadethanelerin birer simülasyon olduğu düşünüldüğünde bu mekânların katılımcılarda daha farklı bir duygu yarattığını söylemek mümkündür. Ritüel literatüründe dijitalleşmeye bağlı olarak yaşanan dönüşümleri, özellikle zaman ve mekâna dayalı tartışmaları, betimleyici yöntemle tartışmaya açmak önemlidir. Fakat, gelecekte çevrim içi ritüele katılan kişilerin duygularına odaklanan çalışmaların yapılması ilgili konudaki boşlukların doldurulması açısından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- ADORNO, T. ve HORKHEIMER, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev.:N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan) İstanbul: Kabalcı.
- ALİÇAVUŞOĞLU, Ç. (2022). Değişen Evlilik Ritüelleri, Kültür Etkileşimi ve Tüketim İlişkisi: Tokat İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAUDRILLARD J. (2013). *Tüketim Toplumu*. (Çev.:H. Deliceçaylı ve F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı.
- BEEK, S. (2019). "Post-Camino storytelling: Navigating transformation in a digital age". *Ritual in a Digital Society* (s. 65-81). Amsterdam: University of Groningen.
- BELL, C. (1992). *Ritual theory, ritual practice*. London: Oxford University Press.
- BENJAMIN, W. (1993). *Pasajlar*. (Çev.: A. Cemal), İstanbul: YKY.
- BRADLEY, R. (1991). "Ritual, Time and History". *World Archaeology*, .C2, S.23, 209-219.
- CASTELLS, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum, Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi*. (Çev.: E. Kılıç) İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları.
- DELANTY, G. ve HARRİS, N. (2021). "Critical theory and the question of technology: The Frankfurt School revisited". *Thesis Eleven* S.166, 88-108.
- DIJK, J. V. (2018). *Ağ Toplumu*. (Çev.: Ö. Sakin) İstanbul: Kafka.
- DURKHEİM, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev.: F. Aydın) İstanbul: Ataç Yayınları.
- EROĞLU, Ö. (2019). Ritüellerin Dijitalleşmesi: Mobil Cihazlardaki Kahve Falı Uygulamalarının Arayüz ve Deneyim Tasarımları Üzerine Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EVREN, F. B. ve Kanlı, İ. (2022). "Folklorun Dijitalleşmesine İlişkin Temel Sorunlar ve Sınırlılıklar". *Milli Folklor Dergisi*, C.6, S.12, 127-139.
- GERE, C. (2019). *Dijital Kültür*. (Çev.: Akın, Çev.) İstanbul: Salon Yayınları.
- GRİMES, R. L. (2014). *The Craft Of Rituel Studies*. Newyork: Oxford Universty Press.
- GÜNGÖREN, K. (2023). Bayramların Dijitalleşmesi ve Toplumsal Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HAN, B. C. (2023). *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair*. (Çev.: Ç. Tanyeri) İstanbul: İnka.
- HONOKO, L. (2006). "Ritüellerin Oluşum Süreci". *Milli Folklor Dergisi*, S. 69, 129-140.
- HOONDERT, M. ve Van Der BEEK, S. (2019). *Rituel in a Digital Society*. içinde Netherlands: Ridderprint.
- HORKHEIMER, M. (1998). *Akıl Tutulması*. (Çev.:O. Koçak) İstanbul: Metis.
- LANGER, R. (2011). "Transfer processes within Sufi rituals: An example from Istanbul". *European Journal of Turkish Studies* S.13, 1-18.
- MARSHALL, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev.:O. Akınhay ve D. Kömürcü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MICZECK, N. (2008). "Online Rituals in Virtual Worlds. Christian Online Service between Dynamics and Stability". *Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, C.3, S.1, 144-173.
- OĞUZ, Ö. (2007). "Folklor ve Kültürel Mekân". *Milli Folklor*, S.76, 30-32.
- RITZER, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev.: Ş. S. Kaya,) İstanbul: Ayrıntı.
- ROOK, D. W. (1985). "The ritual dimension of consumer behaviour." *Journal of Consumer Research*, C.3, S.12, 251-264.
- SAYAN, D. (2023). Covid-19 Salgını Nedeniyle Yakınımı Kaybedenlerde Pandemi Yas ile Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerinin İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SEZEN, S. (2022). Covid-19 Sürecinde Yapılan Taziye Ritüelleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ŞAFAK, D. (2017). "Etnografi'den Netnografi'ye Sanal Ortamda Kurşun Dökme 'Sen Bir Kurşun Döktür'". *Milli Folklor*, S.116, 156-168.

TAMBİAH, S. J. (1968). "The magical power of words". *Man*, C.3, S.2, 175-208.

TURNER, B. S. (2014). *Klasik Sosyoloji*. (Çev.:İ. Çetin) İstanbul: İletişim Yayınları.